

Ferencz Győző

Önarckép az emlékezet tükrében

(Lator László A megmaradt világ. Emlékezések. című kötetéről)

A megmaradt világ valójában egy rég eltűnt világ: csak az emlékezet őrzi, kitéve a személyes emlékezés kopásának, változékonyságának, mulandóságának. Most azonban ez az eltűnt világ irodalmi formát öltött, és ezáltal nem egyszerűen megmenekült a feledéstől. Sokkal több történt: újratemtődött. Az a világ, amely Lator László emlékezéseiben megelevenedik, önmagában, önmagáért is méltó a megőrzésre: az ezerkilencszázharminc években a kárpátaljai Tiszasásváron töltött gyerekkor háttérében följelika földbirtokosléte lassan az értelmiségi pályára váltó magyar család élete, megidéződik a költő kamaszkorból talán ki sem növő alakja a breszt-litovszki fogolytáborban, átszökése 1945-ben a szovjet-magyar határon, Makó kulturális mikroklimája a negyvenes évek végének koalíciós világában, a Válasz című folyóirat szellemi és fizikai közege és a szerkesztő Sárközi Márta érzékletesen megrajzolt alakja, az Európa Könyvkiadó műhelye az ötvenes évektől, íróbarátok, irodalmi élet a Kádár-korban. És végül, mintegy oldás- vagy zárásképpen az Ugocsa–Alföld–Dunántúl–Budapest négyoszög után kitekint legfontosabb külföldi városára, Rómára, ahová élete különböző szakaszaiban rövidebb-hosszabb utazásokat tett.

De Lator mégsem, vagy legalábbis nem elsősorban ezeknek a történeteknek és portréknak a kedvéért írta ezt a könyvet, hanem azért, hogy megvilágítsa költészetének háttértartományát, és a próza részletező, kifejtő, elbeszélő módszereivel tegye foghatóvá a verseibe sűrített tapasztalati anyagot. Bár a kötet alcíme szerint emlékezés, a fűszövegben maga a szerző műhelytanulmányának nevezi; és ez a kettősség a két ciklusra osztott írások lényegére mutat rá. Az első, emlékező ciklusban egy-egy emlékfutam közben gyakran idéz abból a verséből, amely a maga eltérő eszközével, de ugyanazt az élményt örökítette meg; míg a második, elemző ciklusban a versek kapcsán életrajzi emlékeket idéz fel.

A Visszajátszás cím alatt összegyűjtött írások látszólag időrendben, a gyerekkortól haladnak előre, de az időhatárokat nem lehet pontosan kijelölni. Az emlékezet ugyanis nem úgy játssza vissza a képeket, mint filmvetítő vagy dvd-lejátszó. A tudat szeszélyesen kanyarog, szinte követhetetlenül, belső asszociációk mentén ugrál előre-hátra, így aztán a gyerekkori emlékek családtörténeté, az átszökés a határon történelemmé, a makói, könyvkiadói évek politika- és kultúrtörténeté tágnak. De csak fő vonalakban, nagy általánosságban,

ugyanis összefüggő családi vagy irodalmi portrékat (talán Sárközi Mártáétól eltekintve) nem ad. Hasonlóképpen, a történelmi eszmefuttatásoktól is tartózkodik, tanulságokat pedig végképp nem von le. Viszont bármennyire táguló asszociatív köröket írjanak is le ezek az emlékezések, egyvalamit sosem tévesztenek szem elől: legfőbb rendezőelvüket, a verseket.

Minden történet, minden emlékfoszlány előbb-utóbb a versekhez vezet el. Lator kedvvel hívatozik ifjúkori, az élmény közvetlen hatása alatt született verseire, ezeket persze kellő távolságtartással és szakmai kritikával kísérvé; és még inkább idézi érett, nagy verseit, hogy megmutassa, egy-egy tapasztalat hogyan fordul át költészetté a pontos emlékezés, szabadjára engedett képzelet és a versalkotás szigorú nyelvi-formai szabályainak együttes alkalmazásával. A költészet annyira átszővi ezeket az írásokat, az életrajz viszont annyira hézagosan rajzolódik ki, hogy kötetnek az első része, ha emlékezés is, semmiképp nem szabályos emlékirat. Nem önéletrajz, és még csak nem is fejlődésregény, azaz nemigen illeszkedik az augustinusi vagy akár goethei műfaji hagyományba.

Ugyanakkor feltűnő, hogy Lator mennyire nem az értekező vagy dokumentarista próza stílusában és retorikájával ír. Szabálytalan műfajú könyvéhez ki kellett dolgoznia azt a megszólalási módot, amely a felszabadított emlékezet működését át tudja fordítani az írott nyelvre. A szinte bekezdések nélkül áramló, széles sodrú mondatokat Lator végtelen kifinomultsággal és érezhető élvezettel engedi szabadjára. A tagmondatok hullámverése, ha az olvasó rábízta magát a szerzőre, mégis mindig pontosan oda visz, ahová kell. Ily módon hosszú, olykor oldalnyi, többszörösen alárendelt, és a lineáris olvasást helyenként próbára tevő, széttartó, majd fölényes biztonsággal önmagukba visszazáruló mondatai a tudatfolyamregény nyelvi eszközeivel reprodukálják az emlékezés folyamatát. Latort mintha legalább annyira érdekelné maga az emlékezés, mint az, amiről megemlékezik. Vonzalma érthető, hiszen az emlékezés tudati működésének megfigyelése alkalmat teremt arra, hogy a versalkotó képzelet működését mintegy lassítva, analitikusan vehesse szemügyre. Mivel írásainak első tárgya így vagy úgy, de mégiscsak a saját költészete, azáltal, ahogyan feltárja lírájának életrajzi és élményi hátterét, egyben költészetébe is bevezet.

A könyv második felében aztán megfordul az irány. A Zsinórpaddás című ciklus írásaiban a versek szolgálnak kiindulópontként. Lator egészen szokatlan mutatványt hajtt itt végre: hét saját versét elemzi; és ahogyan az komoly műelemzéskor illik, közli a versek teljes szövegét is. Mint bennfentes szakember kalauzol szövegviláguk mögé (avagy a cikluscím metaforája szerint fölé), hogy az olvasó belelásson, a költő milyen

technikai fogásokat, milyen hatáskeresőket használ írás közben. Ezzel tehát látszólag eltávolítja magától a művét: elemzésének tárgyává teszi. Az objektív lírikus, ahogyan Lator az osztályozást feladatának tekintő költészetkritika – úgy gondolom, joggal – számon tartja, itt sajátos gyakorlatot mutat be. A verseiben tárgyiasított tapasztalatot itt alanyi, életrajzi hitelességében jeleníti meg, viszont magát a verset, amelyhez alanyi (szerzői) joga van köze, objektíválja, amennyiben írásának tárgyává teszi. De itt már nem bízza magát az emlékezés kiszámíthatatlan természetére. (Nem mintha az előző ciklusban önfeledten rábízta volna magát, azok is hallatlan intellektuális fegyelemmel megszerkesztett írások, csak éppen az olvasó ott nem lát fel a zsinórpadlásra.)

Önverselemzéseiben inkább az irodalmi esszéiből ismerős fogásokkal mozgatja a szálakat, hogy láthatóvá tegye verseinek belső szerveződését. Ahogy az első ciklusban az életrajz felől jutott el a versekhez, úgy itt annak tükröképeként a versekből fejt vissza az életrajzot, személyes élményt, történelmi, politikai közeget. A kétféle nézőpont kereszteződésében pedig megjelennek Lator lírájának legfontosabb vonásai, és feltárul a versek mérhetetlenül gazdag vonatkoztatási tartománya. Mindezt azonban korántsem a magabiztos mindentudás hangján adja elő. A költő, akinek minden elvárás szerint a legtöbbet kellene tudnia saját műveinek nemcsak hátteréről, hanem összetevőiről és mechanizmusáról is, időről időre jelzi, ha saját tudásának határára ér. Felfogása szerint ugyanis a versnek vannak olyan rétegei, amelyeknek keletkezéséről és jelentéséről a legtudatosabb alkotó sem tud számot adni.

Költői önelemzésre igen kevés példát találni az irodalomtörténetben, ehhez fogható pedig, tudomásom szerint, nem született még. Persze sok költőben megvan a szándék, hogy lírai életművét mintegy értelmezve nyújtsa át olvasóinak. Szabó Lőrinc *Vers és valóság* című jegyzeteiben rögzítette azokat az adatokat, amelyek szerinte szükségesek költeményeinek megértéséhez. Vas István önéletrajzi esszeregénye, a *Nehéz szerelem és az Azután* legalább annyira önértelmezés, mint korrajz. Nemes Nagy Ágnes, jellemző módon, poétikai esszéiben fejtette ki azt a lírafelfogást, amelyet saját költői gyakorlatában is érvényesített. Saját versét azonban egyikük sem elemezte. Önelemzésre talán Tandori Dezsőnél találunk példát, több könyvében is, de nála inkább azt látjuk, ahogy a mű és a műről való beszéd összeolvad, az önelemzés a mű meghosszabbításává válik (és a mű pedig, következésképpen, önmaga értelmezésévé). Lator könyve, úgy gondolom, a maga módján hasonlóképpen radikális irodalmi tett. De A megmaradt világ Szabó Lőrinc önboncolása és Vas István korfestése között foglal helyet, kiforrott líraszemlélete pedig Nemes Nagyéhoz mérhető. Vagyis az, amit Lator kötetének a fűszövegében visszafogottan „műfajtan munkának” nevez, valójában műfajteremtő. Könyvének emlékezéseiben és elemzéseiben ugyanis költészetének életrajzát írta meg.

Ha a kötet két ciklusa egymásnak a visszája, amely a versek körül forog, amely metszésében a versek

története jelenik meg, a könyvhöz csatolt cd-melléklet, Kelevéz Ágnes 1994/1995-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum számára készített életinterjúja, az élőbeszéd másfajta megszólalásmódjával szembesíti az írott szöveget. Az élő emlékezés hangzó szövege természetétől fogva szertelenebb, hiányosabb, tagolatlanabb, mint az írott fogalmazás. Latornál azonban ez is felcserélődik: a rádiós és televíziós szerepléseiből ismert költő beszélt nyelve egyenes vonalú, de árnyalt, lényegre törő, mégis megjelenítő ereje van. Itt a történéseket időrendben és adatokkal alátámasztva sorolja elő. A hanganyag ugyan szerkesztett interjú, de ilyen kivételes nyelvi minőségű hanganyagot csak eleve kivételesen színvonalas alapanyagból lehet létrehozni. Lator könyve és hangfelvétele tehát mintha megfordítaná a nyelvhasználattal kapcsolatos elvárásokat. A kettő remekül kiegészíti egymást, és a hangfelvételtől a költő hangszíne és beszédritmusa óhatatlanul rávetül az írott szövegre, amelyet így a költő hangján kelt életre meg belső hallásunk.

Költészet és emlékezés, életrajz és önelemzés, írás és hang többszörös tükröztetése igazi írói bravúr, amely élesen fókuszálja az elmúlt félszázad egyik legjelentősebb költői életművét. Maga a könyv pedig, amelyet a szokatlan mutatóváltást végrehajtja, egyedülálló írói teljesítmény. Bár Lator töredékesnek nevezi új művét, csak annyiban az, ha folyamatos életrajzot várunk tőle. És valóban, vannak pályaszakaszai, amelyek egyelőre megirratlanok, és amelyeket remélhetőleg, kiegészítésül, meg fog írni. De ez nem változtat azon a tényen, hogy A megmaradt világ ebben a formában is betetőzi életművét, amely ettől vált teljessé.

Az írások egyik legfőbb visszatérő gondolata, hogy az olvasó vajon mennyit ért azokból a versekből, amelyek a költő személyes élettapasztalatait a líra sajátos eszközeivel eltávolítva fogalmazzák meg. Hiszen a költészet, legalábbis, ahogyan Lator műveli, megőrzi a személyes érintettséget, de az életrajzi esetlegességet maga mögött hagyja. Vajon az olvasói képzelet hogyan tölti ki az így keletkező réseket, mennyire torzul el az költői szándék? Lator számára ezek személyesen nyugtalanító, ráadásul az elmúlt félszázad meghatározó irodalomelméleti munkáiban is sokat vitatott kérdések. Versei és olvasói közé most odarakta költészetének életrajzát, amely páratlanul izgalmas olvasmány és verseinek mostantól állandó értelmezési segédlete. És ezenkívül alaposan átgondolt állásfoglalás is. Lator László emlékezéseivel-önelemzéseivel azt bizonyítja, hogy szerzői jelenlététől műveinek értelmezési tartományában sem lehet eltekinteni. Igaz, eközben létrehozott egy új művet, amelyet az olvasók értelmezői nyilvánossága éppoly kiszámíthatatlanul ítél majd meg, mint verseit, csakhogy, a szerzői jelenlét újabb tükrójátékaiként ebben a játszmában már maga is részt vesz, méghozzá (implikált) értelmezőként. Aligha vitatható, hogy ebben szerepében is mennyire hiteles.

(Európa Könyvkiadó, 2011.)